

Någon skönlitteratur fanns inte i det hem intill järnvägsstationen i Växjö där Pär Lagerkvist växte upp kring förra sekelskiftet. Det samlade familjebiblioteket lär ha bestått av tre böcker på en hylla i köket: Bibeln, psalmboken och Arndts postilla. I en minnesanteckning från 20-talet berättar den blivande Nobelpristagaren i litteratur att denna begränsning inte alls berodde på att föräldrarna var likgiltiga inför skönlitteraturen utan att de tvärtom hatade den med ett brinnande engagemang och uppfattade den som något direkt syndigt, något oberörbart, en förvillelse, ett flårdfullt missbruk av Ordet.

1910 tog Pär Lagerkvist studenten och bröt upp från föräldrahemmet för att aldrig mer återse sin hemstad, skriver sonen Bengt Lagerkvist i sin bok om fadern (2001). Genast slog han in på den litterära banan, först som författare till revolutionära kampdikter, senare som estetisk reformator med programskriften "Ordkonst och bildkonst" (1913). Men Lagerkvists författarskap kom fortsatt att präglas av ständiga uppbrott från olika estetiska ideal.

Om hur följsamt väl Pär Lagerkvist tydligen anpassade sina estetiska ideal och sina ämnessfärer efter klimatförändringar inom den finlitterära domänen av sin tids svenska kulturliv har *Håkan Möller*, professor i litteraturvetenskap, nu publicerat en delvis Bourdieu-inspirerad bok med titeln *Pär Lagerkvist. Ögonblickets diktare och marknaden* (Atlantis, 269 s). Det är en kallhamrad litteratursociologisk undersökning av Lagerkvists framgångsrika litterära karriär.

Jag kallar boken kallhamrad, därför att den är så ända intill cynism objektivt hållen i sin beskrivning av Pär Lagerkvists framgångssaga fram till Nobelpriset 1951 och till hans position som den till dags dato utförligast omskrivne 1900-talsförfattaren i praktiskt taget alla de litteraturhistoriska översiktsverken, från Erik Hjalmar Linders till Lönnroths och Delblancs. Bara Algulins och Olssons enbandsverk utgör ett sent undantag, med Lagerkvist på andra plats och Ekelöf på första i kvantitativt hänseende.

Framgångssaga? Möller tar sin utgångspunkt i en novell med titeln "En författares saga", som Lagerkvist skrev 1906, vid 15 års ålder. Den handlar om en ynglings heta dröm att bli författare, en stor och ädel författare, inte en sådan som skriver "indianböcker".

Lagerkvists förakt för underhållningslitteratur är ett dominant inslag i den första skrift av hans hand som väckte uppmärksamhet på kultursidorna, den estetiska kampskriften "Ordkonst och bildkonst" 1914. Han hade debuterat tidigare, men då gett ut sina böcker på egen bekostnad och inte blivit recenserad. Hans skrift från 1914 väckte rabalder, fick både motugg och medhåll. Lagerkvist blev för första gången uppmärksammasad, men när väl detta var vunnet, var han mån om att fort tvätta rabuliststämpeln av sig i hopp om att därigenom utvidga sitt fotfäste på dåtidens parnass.

I sin programskrift går Lagerkvist till angrepp mot populärlitteraturens "störtflod" och mot allt bjäfs och pynt. "Mannen har skönhetsinne, kvinnan prydnadssinne. Det är skillnaden." Så hade Lagerkvists idol Vilhelm Ekelund skrivit, och det är i dennes efterföljd han ser kvinnliga drag i allt han ogillar. Han efterlyser vad Möller kallar en "machomodernist", en diktare som förmår förnya litteraturen utan att utmana traditionella estetiska värden. I själva verket är hans poetik romantisk och "kontinuitetsstärkande", betonar Möller, som håller med Peter Luthersson om att Lagerkvist med sin ensidiga inriktning på

Lagerkvist skrev för evigheten – och marknaden

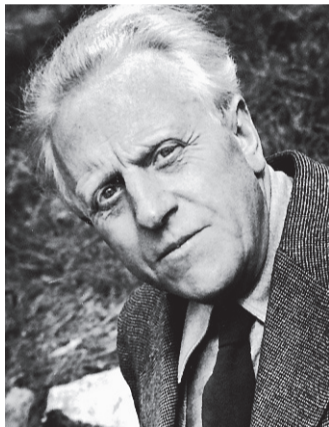
LYHÖRD Pär Lagerkvists författarskap är omfångsrikt, både hyllat och kontroversiellt, men också estetiskt spretigt. Håkan Möllers nya bok skildrar författarens osvikliga känsla för sin tids finlitterära konjunkturen.

formsaker (istället för på subversivt innehåll och anti-borgerliga ideal) knappast kan anses vara en modernist, i varje fall inte mätt med internationell måttstock. Håkan Möller går emellertid ännu längre än så och dristar sig att karakterisera Lagerkvists "modernism" som rätt och slätt "en karriärstege inom den kulturella offentligheten".

I samma veva som modernismen började väcka uppmärksamhet nere på kontinenten – detta i form av futurism, dadaism och surrealism – övergav Lagerkvist sin expressionistiska ångstdiktning och började etablera sig som traditionell rimsmed i den sjungande 90-talismens efterföljd. Han vann beundran med dikter som "Det är vackrast när det skymmer", "Det kom ett brev", "Nu vänder mor sitt bibelblad" och "Nu löser solen sitt blonda hår". Det tog fort slut med kaosdiktningen och med "Ångest, ångest är min arvedel", till förmån för vackra efterklangsdikter utan vare sig formella eller tematiska kantigheter. Samtidigt började han i sin prosa, alltifrån "Det eviga leendet" 1920, ägna sig åt religiösa grubblerier. Han anknöt till bibliska motiv och till antika myter, enligt Möller för att etablera en ny bild av sig själv, den som den tidlöse diktaren, klassikern, stolt upphöjd högt över de efemära litterära ismerna.

Trots lovord från kritiker nådde inte heller Lagerkvists traditionella lyrik någon större publik. Hans förläggare Karl Otto Bonnier var bekymrad över den dåliga försäljningen och var en motsträvig utgivare som uppmanade den unge besvärlige författaren att skriva "ett dugande verk och bjud mig!". Orolig för att Bonnier skulle ge upp hoppet om honom gjorde Lagerkvist eftergift för marknadens krav och skrev en roman som låg i linje med vad som var en trend under 20-talet, nämligen den maskerade självbiografien och barndomsskildringen. "Gäst hos verkligheten" utom 1925. Den hade då föregåtts av besläktade verk som Selma Lagerlöfs "Mårbacka" (1922), Agnes von Krusenstjernas "Tony växer upp" (1922), Birger Sjöbergs "Fridas bok" (1922), Bertil Malmbergs "Åke och hans värld" (1924) samt inte minst Birger Sjöbergs "Kvartetten, som sprängdes" (1924), som var den största försäljningssuccén av dem alla, medan Lagerkvist inte ens med "Gäst hos verkligheten" lyckades nå särskilt långt utöver den "sekt" som (enligt Anders Österlings utsago) läste och beundrade honom. Han hade dock slutligen visat tillräckligt stor beställsamhet för att förlaget skulle fortsätta att ge ut hans böcker, och under tiden stärktes hans ställning som lyriker.

Från början hade August Brunius i SvD varit ganska ensam förespråkare för Lagerkvists diktning, men efter dennes död 1926 tillkom vapen dragare som Sten Selander och Erik Hjalmar Linder, kritiker som troget recenserade hans böcker i positiva ordalag.

Pär Lagerkvist (1891-1974).

FOTO: SCANPIX

Anders Österlings misstro liksom den marxistiske kritikern Arnold Ljungdahls elaka karakteristik av Lagerkvist som iscensättare av en karriärbefrämjande "palatsrevolution" inom samtidens litteratur spåddes på av Artur Lundkvists angrepp på den diktarroll som Lagerkvist hade lagt sig till med. I sin debutdiktssamling "Glöd" (1928) förlöjligar han den världsfrånvände gudsgrubblaren: "stirra på naveln och mumla: Meningen? Meningen? Och runka vist på huvudet". Detta är hårda ord som enligt Möller "träffade hjärtpunkten i Lagerkvists metodiskt uppbyggda författaridentitet".

Angrepp från sådana som Arnold Ljungdahl och Artur Lundkvist var dock sådant som kunde stärka de sympatier Lagerkvist kom att få i mer konservativt och mindre modernistiskt sinnade kretsar, men snart sällade sig allt fler vänsterorienterade kritiker till Lagerkvists belackare och anklagade honom för att vara både livs- och världsfrånvärd. En tidigare gynnare som Ture Nerman anslöt sig till dessa kritiker. Det gjorde även Viktor Svanberg och Erik Blomberg. Blomberg menade att Lagerkvists diktning var en reaktion på första världskriget och att den expressionism han hade odlat i sina första böcker nu hade spelat ut sin roll. Visst hade han skrivit mästerliga saker, erkände Blomberg i en essä publicerad 1933, men i sin "gammalkristna bondereligiositet" är det "resignationens och underkastelsens ande som Lagerkvist predikar".

Att döma av de arbetsanteckningar Lagerkvist förde under denna tid tog han illa vid sig av kritiken, men liksom förut fann han fort på råd och ömsade skinn. Hans "Bödeln" (1933) handlar om ondskan, men kom av några kritiker att uppfattas som en antifascistisk kamproman, en tolkning som förstärktes av Per Lindbergs dramatisering och uppsättning av den 1934. Samma år, 1934, gav Lagerkvist ut essäsamlingen "Den knutna näven" med ett försvar av västerländsk humanism av klassiskt märke. Essäerna pläderade för en demokratisk vakthållning mot nazismen i Tyskland.

Till sin egen förvåning kunde Lager-

kvist börja spela rollen som ledande anti-nazistisk kampdiktare, en roll som han senare kom att förstärka och möjligen överdriva i sin beredskapsdiktning, numera bortglömd och faktiskt redan försmådd av den samtida kritiken, även av den annars så trofaste Selander. I andra världskrigets slutskede gav emellertid Lagerkvist åter ut en transhistorisk roman om ondska, "Dvärgen" (1944), som även den kunde tolkas, nu med större rätt, som en skildring med anknytning till nazismen, nämligen som en gestaltning av den fascistiska kryp- och rytmänniskan.

Åren efter kriget kom Pär Lagerkvist att uppfattas som den svenska diktkonstens motsvarighet till vad Torgny Segerstedt hade varit inom journalistiken, en heroisk antinazist. Han kom, menar Möller, närmast att framstå som en nationaldiktare. I Norge och i Danmark blev han under kriget känd som stridbar humanistisk pennfaktare.

Etableringen internationellt gick trögare. "Bödeln" och "Dvärgen" blev översatta till de större kulturspråken, väckte respekt men gav inte tillräckligt många läsare för att man skulle kunna tala om ett genombrott. Detta kom först med "Barabbas" 1950, den roman som gav Lagerkvist det största samfälliga erkännande han någonsin skulle få som författare. I Skandinavien var han etablerad före denna roman, och från nordiskt håll föreslogs han första gången till Nobelpriset år 1947. Det var i Norden just hans insatser som kämpande demokrat som lade grunden för hans kandidatur, men med "Barabbas" tillkom enligt Möller en helt avgörande "motiveringsfaktor". Den romanen blev en försäljningsframgång och översattes snabbt. Bland de utomnordiska förslagsställare som framhävde Lagerkvists kandidatur 1951 fanns en gemensam nämnare, lovprisning av just "Barabbas". Tiden var mogen. Pär Lagerkvist tilldelades Nobelpriset i litteratur 1951. Efter detta glesnade produktionen. Lagerkvist drog sig undan till en världsfrånvärdhet av det slag han hade odlat på 20-talet. Hans sista diktsamling kom 1953, hans sista roman 1967.

När han dog 1974, hade hans stjärna bleknat något men ännu inte börjat dala. Litteraturvetare har flitigt skrivit om hans verk och därigenom bidragit till att hålla liv i det. Två söner har publicerat minnesböcker om sin far, den ena ljust positiv, den andra betydligt mörkare. Ingrid Schöier har skrivit en monumental levnadsteckning. Antologiredaktörer har sett till att samma handfull dikter som började antologiseras redan på 20-talet fortsätter att antologiseras. Lagerkvists prosa läses fortfarande vid våra litteraturvetenskapliga institutioner, men inte längre i realskolan och på gymnasiet som när jag var ung på 60-talet. Nyutgåvorna kommer allt glesare.

Det tydligaste tecknet på att Pär Lagerkvists stjärna är i dalande, i varje fall temporärt, är ändå att en bok som Håkan Möllers är möjlig att skriva. Det är en bok i vilken författaren granskar och avslöjar vad Atle Kittang har kallat "mytografien" kring ett författarskap och iskallt konstaterar: "Lagerkvist drömde om en omedelbar marknadsframgång, men när den framgången uteblev, försvarade han sig med att han diktade för evigheten." Och fick sin samtid att acceptera den tanken.

Tommy Olofsson

Tommy Olofsson är författare och kritiker samt docent i litteraturvetenskap vid Linnéuniversitetet.